

Проф. др Александар ДРАШКОВИЋ

ИСТОРИЈСКО-СОЦИОЛОШКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ НАСТАНКА ЦРНОГОРСКОГ ЕТОСА

Етос једног народа можемо схватити као укупност његових обичајно-моралних схватања и назора; његову глобалну животну философију и генерални смјер погледа на свијет, те његов менталитет и типски збир психолошких, посебно карактерних црта и особености — а све се то видно и препознатљиво манифестује код појединца или групе његових припадника у најразличитијим животним ситуацијама.

По себи се разумије да етос одређеног народа у његовом етничком тоталитету одређују и условљавају бројни битни и мање битни чиниоци, при чему се не би смјела сметнути с ума чињеница да, ипак, историјски, економски и социјални фактор спадају међу пресудније, уз напомену да би било погрешно преферирати било који од њих на рачун осталих, а поготово не апсолутизирати утицај било којег од фактора.

Када се ради о црногорском етосу у најширем значењу те ријечи, држимо да је упутно учинити неке основне напомене прије него се покуша извршити временско-просторно и историјско ситуирање неких од кључних условљавајућих претпоставки његова настанка. Наиме, да би се добио потпун, цјеловит и научно мериторан одговор на постављену тему, тј. на питање извора и услова у којима су се елаборирале све неопходне компоненте и претпоставке; етичке вредности и њихови критеријуми — дакле, све оно ЕТОС конкретног народа што чини, нужно је компетентно познавање ширег дијапазона научних и умјетничких дисциплина, а то је готово незамисливо спојити у индивидуалној особи било ког научног радника у условима актуелног степена достигнутих знања. Свјестан значаја ове чињенице, ја ћу зато покушати

нешто ближе освијетлити неке магистралне морално-аксиолошке парадигме које окружују тај црногорски етос, као и историјске и социјалне условности под којима су се ове артикулисале као такве.

У циљу прецизнијег просторног лоцирања старе Црне Горе, нема никакве двојбе око тога да се тим одређењем никако не може обухватати и садашња територија СР Црне Горе, већ само треба имати у виду класични, да тако кажемо, простор у координатама четири историјске нахије са непосредним сусједством, док је све оно изван тога, до граница данашњег обима, као што је познато, припојено тек у XIX вијеку. Што се временске димензије пак, тиче, може се рећи да самостални историјски ход црногорског народа континуирано тече од средине XV стољећа па све до њеног неславног нестанка 1916. године. Дакле, готово пуних пет вјекова, што је несумњиво довољно дуг период да се створе и утемеље многе особености народа у разним доменима његова духа и свијести: моралном, психолошком, социјалном, етичком, умјетничком, фолклорном итд.

Упркос свим овим неспорним чињеницама, ни под којом претпоставком не бих био склон приклањању оним мишљењима и позицијама, понегдје присутним у савременој историјској науци, која промишљају и валоризују црногорску историју ван најширих историјских контекста и изван генералне матице историјских токова и процеса јужнословенских етничких заједница; изван балканског, медитеранског и, напоскон, европског колотека и његових гibaња. Још далеко мање, пак, би била одржива било каква и било чија теза о некаквој етногенетској аутохтоности и самовојности црногорског етничког елемента, односно теза која би са иоле научне сериозности могла негирати и доводити у питање органску везу и континуелност црногорског народа са српским етносом. Такве идеологизирани, научно инфериорне и локалистичко-медиокритетске тезе стоје у драстичној колизији са аподиктичним историјским истинама као што су, на примјер: заједнички државни континуитет дуг неколико вјекова; заједнички језик, вјера, традиције и, изнад свега — свијест народа о својему српском коријену, да не идемо даље од овога, с обзиром да ова материја није централни предмет нашег разматрања.

Ова напомена је, поред осталог, учињена и зато да се и на проблем црногорског народног етоса, његова настанка, особености и др., мора гледати максимално објективно, аргументовано и критички, при чему треба одстранити, колико је то год могуће, апологију, емотивну прегријаност и носталгичну романтику, што не би смјело бити својствено озбиљној науци и људима који се њојме баве.

Свако полазиште научног истраживања друштвених и духовних појава везаних за црногорско патријархално, племенско друштво морало би поћи од темељне претпоставке да је то друштво било ратничко друштво *par excellence*, и да су се у њему као

таквом обликовали и одговарајући калути по којима су се стварале и адекватне вредносне норме и категорије према мјери и захтјевима колективне племенске свијести у конкретном времену.

Свако ратничко друштво, а не само егземпларно црногорско, оплођује, његује и фаворизује одређене симболе, култове, моралне парадигме и опште етичке критеријуме, те властити менталитет, који су више-мање подударни или слични, бар што се тиче неких магистралних категоријалних и садржинских одређења. Крунски доказ овој констатацији могу бити и фрапантне сличности које се директно уочавају између племенских заједница и „фисова“ у Малесији, на сјеверу Албаније, и црногорских племена, и то не само оних у сусједству, са чиме нас на најувјерљивији начин, с искреном непосредношћу упознаје војвода Марко Дрекаловић преко својих гласовитих књига, премда се ту ради о капиталним разликама етничке, језичке, вјерске, па чак и историјске нарави.

У историјској науци је, углавном, апсолвирано питање настанка и формирања црногорске племенске организације у условима турске инвазије нижих и плоднијих предјела тзв. Доње Зете, благодарећи, поред осталих, и великом научноистраживачком доприносу професора др Бранислава Ђурђева. Након подизања Цетињског Манастира од стране Ивана Црнојевића 1485. године, тај објекат и тај простор постају не само вјерским него далеко више духовним средиштем и моралним ослоном племена настањених на ширем простору карстног, непроходног и посног каменъара који је географски гравитирао Цетињском пољу и Манастиру у њиму. Црногорска племена су надаље претрајавала своју драговољно одабрану историјску судбину у знаку непрекидних борења и сукобљавања са турским одредима који су тада крстарили, с намјером потчињавања виолентних горштака и њиховог подвођења под обавезе и законске одредбе које је неумољиво наметала Висока порта својим поданицима. Турска објективно није имала никаквог битнијег стратешког, а још мање економског интереса да тај испошћени и каменолики простор држи непрекидно под својом војничком контролом; но, и да је све то жељела, она *de facto* није ни имала гдје гарнизонирати своје посаде, па су стога турске војне експедиције одлазиле онамо према жељи и потреби, али, по правилу, често. Црногорска племена су се с њима непрекидно оружаном сукобљавала, с промјенљивим исходима, како то и бива. И тако је, углавном, текао тај живот, дан за даном, вијек за вијеком, све тамо до пред крај деветнаестог столјећа, а да се врло мало тога, или готово ништа битније није мијењало у глобалним односима снага у односу на спољне субјекте, као ни у погледу унутрашњих услова живота током предуго времена од скоро пола миленијума.

Ако, дакле, човјек, или у нашем случају цио један народ, подреди СЛОБОДИ, као иманентном атрибуту истински људског живота, готово све утилитарне предности из домена материјално-

га свијета, онда то једино може да значи да се он потпуно овјесно определио за крупно и штедро жртвовање бројних могућности које, иначе, биолошки живот чине лагоднијим, а све то у име неке дубље, племенитије и узвишеније сврхе живљења. Такву алтернативу прихватити као свој животни и филозофски, или боље рећи етички кредо, односно, оптирати за слободу као врховни циљ и егзистенцијални услов опстанка, и то по скупу цијену крви, патњи и оскудице свакојакијех, могли су само људи са високим моралним побудама и захтјевима. А ове двије категорије — слобода и морал — могу једино опстојати у међузависној, комплементарној симбиози. „Међутим“ — науковао је Имануел Кант — „кад не би било слободе, онда се морални закон у нама не би могао да сретне“¹. С ризиком да може зазвучати и претенциозно, ипак се усуђујем рећи да се овај Кантов исказ ријетко гдје тако досљедно отјелотворио у историјском искуству, као што је то овдје, на примјеру колективног бића и свијести староцрногорског, патријархалног племена. Поновићу, опет, да ово ни пошто не би требало схватити као неку самодопадну глорију црногорског етничког индивидуалитета, који је, ето, природно обдарен некаквим ексклузивним духовним својствима и могућностима. Напротив. Под одређеним околностима и на сродним економско-друштвеним и историјским претпоставкама, ово би морало да важи за било који народ, ма гдје се он налазио.

Пошто је црногорско племенско друштво само себи одредило ратничку судбину, сасвим је логично да су се у њему као таквом, да кажемо спонтано, испољиле неке аналогне и типичне особине и вриједности које су валоризоване у колективној свијести племенске заједнице. По природи ствари, храброст и јунаштво су морале бити прве у рангу међу тим људским, „мушким“ особинама и вриједностима, а њихов органски, природни аналог је био понос и витештво, који су овим првим двијема осигуравале пуну вредносну интегралност. Јер, ако је онај који је у јавном мјењу своје средине завриједио јавну атрибуцију јунака био недостатан у моралном смислу, према важећим критеријумима, разумије се, онда је и његов укупан друштвени ранг и углед био крњ и проблематичан. Имамо добре разлоге да вјерујемо да је баш овакав међузависан однос између јунаштва, с једне, и витештва и човјечности, с друге стране, имао у виду и Мажуранић када је, са Ченгићем у вези, написао онај свој бриљантни карактеролошки стих: „Добар јунак, да је човјек таки“!

Култ јуначког етоса у староцрногорској хијерархији друштвених и личних вриједности стварао се и репродуковао; потхрањивао и фаворизовао, рекли бисмо, несвјесним спонтанитетом ратничког и борилачког начина живота, какав су водили Црногорци, али је зато истом спонтаношћу у племенској колективној свијести израстао и његов комплементарни пандан — чојство.

Појам чојства обухвата један интегрални комплекс општеприхваћених људских врлина и високе моралне свијести. То је, да-

кле, синтеза свеколике моралности, племенитости и достојанства. На тај начин су категорије јунаштва и чојства, практично, обухватале све врхунске симболе друштвених и моралних идеала, с тим што је праву круну тај идеал могао достићи ако су се обје ове равни конвергирале у истој особи, при чему ваља такође знати да је чојство могло и самостално да опстоји са, углавном, пуним дигнитетом, док се за јунаштво, како смо видјели, та компонента сама за себе није ни изблиза показивала довољном, ако би била лишена неких елементарних квалитета човјечности и чојства.

Стална оружана борба као судбина, мада се не би много погријешило да се каже и као професија, кад се ради о црногорском живљењу и војевању, била је природом ствари предодреджена за мушкарце (што нипошто не значи да се таква сурова збиља није и те како снажно и дубоко одражавала на психу, карактер и живот црногорске жене), те су се с тога разлога саме по себи наметале извјесне особене константе у схватањима и погледима, као што је култ мушке главе, на примјер, а што је задржало своје снажно присуство у свијести и схватањима Црногораца све до дана данашњега. У конкретној ситуацији та се појава и схватање да лако разумјети када се узме у обзир број за борбу способних мушкараца у односу на најнужније потребе и захтјеве свакодневне одбране. Број мушких глава приправних за борбу хронично је био дефицитаран, с тенденцијом константног смањења, због честих погибија и на друге начине превремених нестаснућа мушке популације, а број новорођених је, по правилу, готово увијек био негативно несразмјеран броју несталих.

Негативну бројчану пропорцију ваљало је компензовати личном храброшћу, снагом, вјештином и јунаштвом, а природно је да сви нијесу могли бити скројени по мјери тих и таквих стандарда, па је отуда сасвим логично што је култ јунаштва и јунака, отјеловљен у личности малобројних појединаца, израстао и обликовао се у колективној свијести црногорске племенске заједнице живота као нешто сасвим кохерентно конкретнеј историјско-друштвеној збиљи.

Неустрашиви и успјешни ратници — јунаци, када су једном већ постали носиоцима такве ласкаве номинације од стране јавног мњења братства, племена, па и шире, нијесу могли у недоглед живјети безбрижно од једном стечене славе, јер је она императивно обавезивала јунака-славодобитника на перманентно самодоказивање у новим окршајима и подвизима. Јунаку његова средина није уважавала никакве разлоге, чак ни физичко осакћање или ране, да у боју не понови подвиг, јер од њега се морао само подвиг очекивати. Истински јунаци су, готово по правилу, били скромни и неразметљиви људи. Сталним истицањем и јавном глорификацијом њихових чина од стране њихове околине они су, хтјели то или не, постајали моделом борилачког и друштвеног идеала, а сваки идеал изазовно мами скривене амбиције

многих других да га достигну. По тој персонифицираној мјери јунаштва вршена је јавна валоризација борачке вриједности сваког појединачног ратника, у коликој мјери се приближио или пак одступио од репрезентативног узора.

Како то обично и бива, уз храбре су живјели и мање храбри, па чак и кукавице, што је, опет, у неумољивом јавном мњењу средине добијало снажан негативни жиг — антиузор понашања и васпитања. Невоља и неправда, међутим, испољавала се и на другој, погрешној страни. Такав негативни печат се аутоматски преносио и на недужно мушко потомство онога који је једном јавно оквалификован као страшљивац и кукавица, па је таква морално-дисквалifikаторска мора знала притискати и пратити читаве генерације, а то није ништа друго до једна врло сурова друштвена дискриминација, што је, опет, негативни пол јунаштва као пожељне, узорне и поштоване врлине. Врло сличан процес пратио је и моралну укупност, означену као чојство, с тим што се оно није провјеравало и потврђивало искључиво у боју као јунаштво, већ се његово испољавање и доказивање вршило, практично, на сваком кораку у свакодневном животу, па и у борби, наравно.

Староцрногорско племе као заокружена заједница живота било је историјски и економски условљена, спонтана организациона форма, унутар које се, практично, одвијао цјелокупан живот његових припадника. Пleme је било слободно, а и осјећала се слободним, што је најважније, у односу на спољне факторе, али исто тако и сваки појединац у њему је имао пуну слободу акције и дјеловања, и није имао никакве, ни према коме, обавезе на коју би га неки орган или нечија власт принуђивали. Јер, на просто, таквог органа и такве власти није ни постојало. Овдје се долази на траг оног познатог кантовског императива да само слободан човјек може изграђивати слику унутрашњег моралног свијета према сопственим мјерилима, необавезан и независан према било коме.

Да би се очувала племенска интегралност као егзистенцијални услов опстанка, недостатак организованих институција које би принудом такав услов осигуравале, морао је бити компензиран једино оним што се могло прибавити, а то је био морални суд јавног мњења. Тај морални суд је био неумољиви, ригорозни и дефинитивни квалификатор поступака, понашања и радњи (нерадњи) свакојега појединца у братству, селу, племену... без обзира на његово поријекло, заслуге или ранија дјела, добра, разумије се. Онај који се није желио стриктно придржавати усвојених моралних узуса и стандарда своје средине, иако нико на то, формално узето, није био обавезан, нити је могао од некога на то бити присиљаван, излагао се тешкоме ризику јавне осуде и презира, што је имало за посљедицу друштвени и морални бојкот; а онај који је доживио такву судбину, више фактички није могао ни физички опстати у таквој средини, и морао ју је напуштати, што је била

најтежа могућа казна коју би неко могао да искуси. Свјесни тежине таквих могућих посљедица, људи су се на сваком кораку морали пазити као живе ватре како би учинили, односно, не би учинили, неки потез који би их могао довести до ситуације јавне моралне осуде, од које више није било ефикасног лијека.

Можемо само претпостављати колико је у сваком појединцу морало бити присутно опреза, осјећаја мјере и чврстине ауто-контроле, и то свакодневно и на сваком мјесту, у буквалном смислу ријечи, како се не би прекорачила она кобна граница дозвољенога (недозвољенога) према важећим моралним канонима, када се зна да се живјело у непрежидним сукобима и под болним теретом хроничне оскудице, из чега су проистицала безбројна искушења и изазови на сваком кораку. С тих разлога је још од дјетињства, у оквиру породичне заједнице, људима утискиван осјећај и слух за моралну мјеру, и у њима систематски подстицан смисао за уздржаност, промишљеност, одмјереност и самоконтролу, као елементарни императиви рационалног живота. У каснијим фазама живота све те особине су обилно поткрепљиване позитивним, живим примјерима, тако да су ти осјећаји временом трансформисани у конституент индивидуалне и колективне моралне свјести и животног става.

Кант је говорио да „Сви морални појмови имају своје сједиште у уму, потпуно и а priori, и то у најобичнијем људском уму“². Свакако се не може оповрћи Кантов став да човјек као свјесно биће своје поступке и радње, идеје и намјере, не проводи кроз процес умног и мисаоног резоновања и промишљања; али ако имамо пред собом примјер староцрногорског братственичко-племенског друштва, онда би се овај став врло тешко могао и одржати. Ево и због чега тако мислимо. Црногорска патријархална заједница, односно њени чланови, објективно нијесу имали, чак ни теоријски узето, како се то каже, никаквих могућности да своје погледе на живот и свијет, па тиме и морална схватања и начела, наравно, стичу и формирају на академијама и библиотекама, већ је та схватања, погледе и начела оно само производило и обликовало на фону властите емпирије, а освјежавало их и обогаћивало поред прикладних, позитивних примјера и освједочења које је нудила свакодневница. Ове недискутабилне чињенице западају у још оштрији несклад са једном другом Кантовом поставком, у којој се говори: „... да се ти морални појмови не могу добити путем апстраховања ни из каквог емпиричког, и због тога случајног сазнања“³?

Ако смо тезу Имануела Канта о умској фундираности морала још некако и могли акцептирати, ова се задња његова тврдња, када се говори о примјеру о којему овдје расправљамо, у цјелини мора одбацити. Упитајмо се, без много филозофирања, из чега су се Црногорци минулих вјекова то могли подучавати и васпитавати одликама храбрости, правичности, хуманости, широкогрудно-

сти, врлини. . . ако нијесу из чистог животног искуства, и то искључиво и у дословном смислу ријечи?

Кад смо већ код проблема чојства као скупне ознаке моралне нормативистике као генералног и свеважећег критеријума људског понашања у међусобним односима, морамо казати још и то да је чојство могло опстојати само као конзистентан, неокрњен и цјеловит спој врлина које га чине, било да се то поимало као апстрактна категорија било, пак, да се оно доживљавало као персонализована представа у лику конкретне особе која га је практично демонстрирала, јер га је, наравно, и посједовала.

Морамо признати да „бреме“ чојства није било ни мало лако усвојити као конститутивни дио свога духовног бића и свијести, а још га је теже било „носити“ због великог терета самоодговорности које његово перманентно испуњавање намеће. Зато су, као и у случају јунаштва, строге норме чојства могли посједовати само ријетки појединци, а од просјечних се очекивало да испуњавају његове елементарне, па и минималне захтјеве, према вредносном рангу у хијерархији моралних врједности. Да би се, на концу, нешто поближе појаснили ови категоријални појмови, најефикасније нам може припомоћи једна бриљантна дефиниција, да то тако назовемо, коју је својевремено изрекао војвода Марко Миљанов, кад је био упитан да разјасни шта заправо садрже појмови чојство и јунаштво, којом приликом је рекао да је јунаштво када те браним од другога, а да је чојство када те браним од себе! Из овог његовог исказа спрегнутог у лапидаран мисаони набој и изреченог језиком величанствене једноставности, можемо закључити да је чојство било знатно теже апликвати у свијест и манир, неголи остварити јуначки подвиг, и да су за њега, тј. за чојство, потребне знатно сложеније психолошко-карактерне претпоставке и њихови квалитети него за ово прво. Јер, бранити некога од себе — како рече Марко — не значи ништа друго до бранити себе од себе, односно, имати толико осјетљиве рецепторе да се у сваком моменту и у свакој ситуацији осјетиш способним извршити тренутну процјену моралне ваљаности намјераване радње (нерадње) по импулсу свог унутрашњег гласа савјести. Јуначко дјело се, међутим, понекад може извршити чак и у афекту; чојско дјело не може никада!

Чојство и јунаштво као врхунске категорије староцрногорског етоса у хијерархији духовних, моралних и друштвених вредноста продуковале су и неке суб-категије изразито негативне конотације, као свој, рекло би се, дијалектички нуспродукт, а њих бисмо могли назначити у следећим одређењима: 1) непрекидно раслојавање и диференцијација по оси моралне вертикале и 2) формирање агоналне психологије — агона. Размотримо поближе ове назначене појаве и покушајмо их ситуирати у одговарајући социјални и морални контекст живота унутар племенске патријархалне заједнице, како бисмо видљивије лоцирали њихов каузалитет и њихове непожељне и негативне конзеквенције.

Природно је да ни у једном друштву, па ни у црногорској племенској заједници, нијесу сви људи могли бити одабрани и способни да чине примјерна и гласовита дјела, па је тако долазило до једне врло спонтане и оштре, истовремено, моралне диференцијације на „кућиће“, „оцаковиће“, „кољеновиће“, „главосјече“ односно — СОЈ, на једној, и „танколозовиће“, „никоговиће“, „свашточичиће“, „изроде“ односно — НЕСОЈ, на другој страни. Колико је оваква категоризација на први поглед могла изгледати васпитна, „педагошка“ и подстицајна, у смислу тежње да се чине добротворство и добра дјела, оно што је по мјери ове категорије — соја, исто толико је била искључива, па тиме и негативна у овом другом, супротном смјеру. Наиме, на једној дијагонали је тај ток ишао у смјеру претензиозног, често крајње неумјереног „првачења“ и надгорњавања „сојевића“ и „кућића“, који су по правилу потицали из најјачих и најбројнијих братстава, што је отварало могућност да се уз оне „праве“ одабранике „сојлука“ понекад „прошверцују“ и они који такав третман не би могли заслужити при регуларној валоризацији јавног моралног суда, а то је имало за посљедицу систематско гушење и деградацију малих братстава, чиме су ова лишавана реалне могућности било каквог озбиљнијег утицаја на племенске одлуке и послове од општег значаја, без обзира на личне и моралне квалитете појединаца у њима.

Оно што је било најружније и најгоре у свему томе било је то да категоризација „несоја“, када би једном била некоме окачена на кућни праг или преко братственичког атара, та је етикета остајала као трајни и неизбрисиви жиг срама, и она се по некој овојој инерцији аутоматски преносила на нове генерације, чији трагови, истини за вољу, нијесу баш сасвим ишчезли ни у наше вријеме. Можда најтеже у свему томе, било је увријежено увјерење из „бољих“ братстава да је „несојлук“ генетички предодреден, па тако и наслеђан. То је у практичном животу значило моралну проскрипцију бројних генерација „несојских“ породица и њихово аутоматско свођење на статус грађана другога реда, односно на ранг наслеђених друштвених аутсајдера, без кривице и без поправке, а то је другачије именовати до као драконску социјалну и моралну дискриминацију, у многим практичним посљедицама равну расном екстрему. Под теретом комплекса таквог друштвеног ранга такви људи нијесу ни имали подлоге да формирају другачије осјећање и другачију моралну свијест до негативну: завист, мржња, злоба. . .

Агон као тежња и нагон за надметањем у широком регистру области и облика својствен је углавном свим партијархалним заједницама и индивидуалној психологији Црногораца. То је најчешће испољавано у облику својеврсне страсти за самодоказивањем, у тежњи да се достигну или евентуално премаше афирмисани узорци, у снази, на примјер, затим у вјештинама, издрживости, имању и сл. Све дотле док је агон контролисано задржаван на

здравом, витешком и такмичарском духу и простору, он је био јако пожељна и захвална инспиративна мотивација за буђење стваралачких и моралних прегнућа код појединаца, па и заједница, у циљу испољавања својих креативних потенција у пожељне сврхе.

Жеља да се оствари и достигне добар глас о себи, уз поштено и племенито ангажовање сопствених могућности, на било којему плану који је друштвено и морално прихватљив, у основи је врло позитивна тежња и здрав изазов за све и свакога, али то је истодобно био и изазов и за оне који су такав глас о себи већ стекли у нечему, јер је на тај начин увијек остајала отвореном потенцијална могућност да их неко у томе достигне, па и премаша, па им тако потамни „славу“ и „нам и глас“, зато их је таква могућност перманентно држала у активној тензији и ангажману да се самодоказују и надрасту достигнути ниво.

Агонална мотивација у конкретним приликама живота црногорских братственичко-племенских заједница, због низа специфичности у погледу локалних односа и хијерархије вриједности, поред позитивних, испољавала је и низ врло негативних варијанти. Због изразито наглашене жеље да се по сваку цијену избарабара са оним који служи као модел и узор у нечему, агон је прелазео у патолошку страст надгорњавања; слијепу и имуну на сваку озбирност, мјеру и достојанственост, што је по природи ствари стварало супстрат на којему су ницали бројни пратећи и горки издаци зависти, болесне сујете, пакости, осветољубља, пакослука свакојакога, па све до отровне мржње. Тако се често дешавало да се агонална мобилност као здрава и пожељна подстицајна полуга претварала у сопствену супротност која је временом таложила јако деструктивне насlage у „нижим“ сферама духа и карактера, а то је постајало негативним конституентом људске духовне и карактерне личности, па се тако, опет логиком дијалектике, паралелно са чојским етосом, развијао и функционисао и онај нечојски и погани, чије изразито негативне, и, на жалост, бројне импULSE можемо врло често срести у поступцима и понашањима савремених Црногораца, чиме се своме народу и својој поштовања достојној прошлости чини доиста јако лоша услуга. С тим у вези, не би се дало закључити да је случајна, произвољна, а можда ни злонамјерна, она добро нам позната крилатица која се чује изван Црне Горе, а која говори о томе да код Црногораца никако нема полутана нити „средине“, већ да су: или изузетно добри, или јако рђави.

Агресивној агоналној изазовности били су се кадри одупријети једино они који су имали довољно чврсту вољу, стамен карактер и трезвен разум да би могли превазићи ускогрудост и лични егоизам и да, пробудивши глас моралне савјести у себи, схвате да од туђег добра и ореће може и други да буде срећан, а не никако обрнуто. Такви људи су имали и памети и ширине да схвате да способности и могућности свих људи за све активности никада

не могу бити исте и једнаке, што значи да способнији, интелигентнији, спретнији, храбрији итд. морају због тога одскакати од просјека, и да их у томе треба подржати, а не никако опструисати њихове напоре и заустављати им мах. Нико није доказао да су успјешнији појединци у одређеној врсти дјелатности исто толико успјешни и у осталим облицима исказивања, којих има неограничено много, па зато амбициозним, разборитим и мудрим увијек остаје довољно простора да се испробају на неком од полигона живота, а да им они који су у нечем другом или пак истом прије њих успјели могу служити као стимулативан подстицај, а не да се са завишћу гледа на њих.

Умовао је стари, мудри Аристотел да је суштина људске врлине у „... одржавању праве мјере односно средине... и да је та средина између два порока, од којих је један у претјеривању а други у недовољности, и да је она врлина, баш зато што је њен циљ постизавање средине, односно праве мјере у осјећањима и поступцима. Стога је тешка ствар бити честит. Постигни средину у свакој ствари је напоран задатак. Ни средину крута не може да пронађе свако“ — учио је јелиноки умник — „него само онај ко за то има потребно математичко знање“⁴.

Овај пасаж из Аристотелових размишљања о бити врлине ради тога смо и навели да бисмо показали како су они најбољи међу старим Црногорцима испољавали своју моралну и духовну снагу да агоналне нагоне држе под константном праксом своје свијести и допустиве границе важећих моралних начела, чиме су успостављали склад између онога што се жели и онога што треба и што је прихватљиво по суду јавног мишљења. А то није друго до та аристотеловска средња мјера. Признаћемо да за такво што нијесу били способни они са слабијим духовним конституцијама. Зар и Аристотел, уосталом, не тврди да је тешка ствар бити честит?

Разматрањем капиталних конститутивних компоненти које су давале печат стосу црногорског племена: јунаштва и чојства, с напоменом да се на истом супстрату јављао и агон, можемо извести неке фундаменталне премисе. Прво, ове категорије су биле врло примјерне свијести, схватањима и животним погледима једног ратничког, патријархалног друштва, и њихова нормативна одређења су валоризована као врхунска на хијерархијској лествици вриједности, а као логичан аналог појављује се и чињеница да су и носиоци и репрезенти ових парадигматских вриједности представљали врх моралне и социјалне хијерархије. А гдје постоји врх, ту обавезно постоји и дно те хијерархије; а гдје год је стање такво да се једне ствари, вриједности, личности итд. јавно фаворизују, оне са супротног пола хијерархијске лествице се исто тако јавно деградирају, те се између ових поларизација отварају неограничени простори за појаву психологије зависти која се подразумева међу објективно неједнакима: кастинске психологије на одређен начин, а такву свијест је морала слиједити широка скала практич-

них социјалних посљедица, чије крајње конзеквенције не можемо оцијенити другачије осим као деструктивне и негативне.

Да се оваква морална и социјална диференцијација фактички одвијала унутар црногорске племенске заједнице, и да су њени битни предзнаци носили препознатљива обиљежја кастинске лимитације и недемократских друштвених претпоставки, најувјерљивије ће нам се показати ако се, макар и најповршније, осврнемо на међусобне друштвене односе и установе унутар Паштровића, који су, како се зна, у непосредном физичком додиру са Црном Гором. Погледајмо најприје који су то заједнички, и врло битни, именитељи између црногорских и паштровских племена. Ту је, као основно, заједнички етнички коријен, заједнички језик, православна хришћанска вјера, заједничке историјске традиције и колективна свијест о припадању средњовјековној српској држави итд. Историјска судбина, пак, ова два етнички идентична индивидуалитета била је битно различита и другачија. Јер, црногорска племена су настанила своје дивље и неплодне, али слободне камењаре, и на њима свезала своју судбину вјечитог суровог борења за голи опстанак, гдје је слобода претпостављена свим осталим, како пожељним, лагодним, тако и свим врло непријатним па и болним искушењима, чији је глобални збир и у материјалном коефицијенту и у крви и паћеништву био свјесно жртвовани еквивалент ње саме и једине. У ратовању као коби и занимању, дијалектиком неке унутрашње логике, генерирале су се све оне вредносне и социјалне категорије, као и њихова аксиолошка хијерархија, о чему је већ овдје било ријечи, јер другачије није ни могло да буде, ако се темељитије анализирају релевантне историјске, економске, друштвене, вјерске и др. одреднице контекста опстанка и живота људи на црногорском тлу минулих вјекова.

Паштровићка судбина је била битно другачија. Они су добровољно пристали на млетачко подаништво, јер, објективно, нијесу имали алтернативе. Због специфичности њихова географског положаја, као и због политичких и стратешких концепција Венеције, њихове поданичке обавезе су биле битно блаже од оних које су имали становници приморја, острвске Далмације, па и Боке, а једна од фундаменталних привилегија у таквом односу била је њихова локална самоуправа (Паштровски збор на Дробном пијеску; Паштровски суд — Банкада, племенски зборови и сл.), која се темељила на најпотпунијој и најдоследнијој демократичности која је икада функционисала на југословенском тлу. Свјесни да им је такав статус најизгледнија и најбезболнија перспектива опстанка, живота, вјерске и етничке кохезије, Паштровићи су своју релативно широку аутономију брижно и досљедно његовали, а општа и потпуна међубратственичка и међуплеменска солидарност била је *conditio sine qua non* очувања и проширивања те аутономије, како унутар заједнице тако и према спољним субјектима. Наравно, и у односу на венецијанског патрона.

Прва и искрена солидарност је могућа само међу једнакима, те су зато и створене демократске институције *par excellence* које су на емпиријском плану дјеловале и функционисале у сагласности са најбољим начелима равноправности и једнакости, а чије је одлуке партиципирало цијели паштровски народ (мушки, пунољетни). На тај начин је институционално онемогућена готово свака претпоставка за друштвено или било какво друго фаворизовање, било појединца било братства или племена, на рачун осталих. Безусловној општепаштровској племенској солидарности у свим варијантама кризних стања, а поготово њиховој поштовања достојној демократизацији друштвених односа у свим дијагоналама интерних комуникација — црногорске племенске организације никада нијесу могле ни да се приближе, а камоли да их у томе достигну.

На овако компаративно изведеним премисама из ова два, по много чему врло блиска и сродна етничка индивидуалитета — паштровског и црногорског — може се извести непобитан закључак да су историјски параметри и условности те врсте заправо онај примордијални фактор који је опредјељивао судбинску оријентацију једнога народа. И не само то, него су ти исти фактори врло значајно утјецали и на све остале духовне тековине народа: његову културу, фолклор, морал, вриједности уопште, симболе, карактерне црте, менталитет... Ријечју, на тоталитет његовога етоса. Овом се тврдњом ни у каквом случају није жељело довести у питање конститутивни удио и многих осталих, ванисторијских чинилаца, као што су: економски на примјер, затим социјални, вјерски, географски у ширем значењу и др., будући да је ноторна истина да живот, како материјални тако и духовни, творе, уобличавају, допуњују и обогаћују, практично, безбројни битни и мање битни, закономјерни или случајни фактори. Наш примјер није, нити може бити, изузетак од тог правила.

II

Не генерирају етос једног конкретног народа искључиво његове врхунске етичко-моралне категорије, о чему је до сада претежно било ријечи, већ на такав процес битно утиче и знатно шири спектар психолошко-духовних конститутивних компоненти. Психолошко-карактерне особности типичне за један народ су несумњиво незаобилазне структуралне одреднице у процесима духовне профилације оног његовог, народног, типског модела, на чијој подлози се конституише онај матични калуп према којему се моделује и модифицира оно обиље манифестантних облика унутарњег бића, које именујемо најпоштијом ознаком — менталитет тога народа. Без ових незаобилазних елемената се такође не би могло говорити о потпунијем профилу и садржају народног етоса.

Покушајмо учинити један овлаштан осврт на овај психолошки фактор, уз децидирану ограду да се овај аутор, у тој научној сфери, ни издалека не сматра компетентним за егзактно, научно извођење судова и доказа, већ једино на основу литературе и неког сопственог искуства, о тој тематици везаној за конкретно, црногорско подручје, може изнијети неке општије опсервације и премисе.

Пођимо најприје од неких мериторних констатација др Јована Стриковића, неуропсихијатра по професионалној фактури. Колико ми је познато, Стриковић је дао изузетно занимљиве и до сада најцјеловитије психолошке и психоаналитичке пројекције карактера и нарави црногорског човјека племенске епохе. У својој студији „Путевима Његошеве психоанализе“ он је пошао врло оригиналним истраживачким методом научног тумачења и уопштавања неких најтипичнијих карактерних црта Црногораца, као и њихове социјално-антрополошке детерминације, анализирајући Његошеву пјесничко-мисаону дескрипцију реакција и понашања својих јунака.

Др Стриковић нам указује на једну евидентно присутну ноту у карактеру Црногораца, а то је депресивност и меланхолија, што је, иначе, врло уочљиво у читавом низу спољних манифестација, почев од фолклора у ширем смислу, па све до култа мртвих и ритуалног односа према смрти као таквој. На исти проблем указује једним својим краћим али врло занимљивим и садржајним саопштењем и др Тодор Баковић, које је насловљено као „Психодинамски приступ депресији и карактерним особинама Црногораца“.

Оба ова аутора, као људи од струке, потенцирају чинилац *super-ego* као природну посљедицу ратничке и агоналне психологије и менталитета људи црногорских крајева, а тај *super-ego* фактор, по њима, сам собом репродукује и аналогне пратеће особине карактера, понашања, реакција, склоности итд. људи са наглашеним *super-egom*. Најважније од тих особина су сљедеће: амбиваленција, нарцизам, сензибилност, склоност ка самооптуживању, меланхолија итд.

Баковић све то тумачи честим и бројним погибијама претежно младих људи, чија су дјеца врло рано остајала сирочад, без оца као *ego*-идеала, односно, као објекта идентификације. Посљедице су биле те што су наслједници расли са сјетом и потиштеношћу, из које су се мисли ових везивале за смрт као симбол и биљег њихових родитељских рана и бола, чиме је, како он каже, „стваран базични услов за каснији настанак депресије, која се преноси са генерације на генерацију и постаје колективни, несвјесни образац понашања. На ово се надовезује објашњење толико присутног култа мајке код Црногораца“.

Тај пренаглашени *super-ego*, о којему толико говоре психолози и психијатри, није привилегија, или пак коб, само Црногораца, већ је он карактеристичан за готово све народе на патри-

јархалном ступњу развоја, а поготово када је ријеч о малим народима. Тамо се увијек и без изузетка тај хипертрофирани *super-ego* јавља и испољава у високо наглашеним морално-етициким нормама, за шта црногорски примјер из братственичко-племенске ере може послужити као еклатантна илустрација овом ставу.

Према психоаналитичкој литератури фројдовске провенијенције, амбиваленција, односно двоструко, најчешће супротно испољавање дејства једног истог наддражајног фактора, такође је, типична одлика депресивног карактера. Она се манифестује, поред осталог, у наглим реакцијама и скоковитим промјенама расположења, што није ни мало риједак случај у искуству свијех нас, гдје ће за трен ока, из велике љубави и расположења, попут муње сијевнути оштра, отровна љутња, која неријетко зна прерасти у паклену мржњу, и то утолико стравичнију и жешћу кад се ради о блиском и вољеном бићу као објекту мржње. Пословица, која се често користи у Црној Гори, „На кога је милост — на тога је и жалост“ убједљиво потврђује овакав закључак.

Кад се ради о менталитету, односно о менталитету Црногораца, може да се без претјеривања каже да би само на ту тему имало довољно материјала да се напише и повелика студија; зато за ову прилику и повод, овдје нијесмо у ситуацији да амбициозније улазимо у детаљније расправљање ове материје, већ ћемо се задржати само на неким најмаркантнијим карактеризацијама, препштајући остало Бећковићевој поезији која се фундира на тој тематици.

У једној расправи на сродну тему, др Вуко Павићевић је наводио неке, по њему, најтипичније особности и манифестације црногорског менталитета, а оне су сљедеће: „Прегалаштво, одлучност, способност за велике подухвате, али и недостатак систематичности, стрпљивости и студиозности у послу и подухвату; одушевљавање великим плановима, али и недостатак смисла за оно што сама реалност и постојећи услови пружају као стварно могуће“⁵. Овим Павићевићевим, иначе врло тачним и неспорним квалификацијама, могло би се придодати још и много других препознатљивих особности као што су, на примјер: нарцисоманска хвалисавост и самохвалисавост, често преко сваке разумне мјере и уолег укуса, непосредност у контактима и комуникацијама, отвореност у вербалном саобраћају, која често прелази критичну границу нужног опреза, затим елоквентност и епска ширина приповиједања са често сувишним обиљем детаља и сл. Сљедствено овоме што је речено, евидентно је присутно још безброј финеса и нијанси које се у различитим ситуацијама покажу и бљесну таквом јасноћом и сјајем да одмах и без тешкоћа откривају поријекло својега имаоца. Но, посебно сматрамо упутним нагласити став и однос црногорског човјека према одређеним дјелатностима и професијама, који се вјековима формирао и као колективна свијест у условима једног ригидног ратног начина живота, или боље речено, под константном тензијом ратничке психологије. Све оно

што према окошталој шеми вриједносне хијерархије није спадало у „мушке“ и „јуначке“ послове узимано је као тешки морални хендикеп за „кућевића“ који би се таквим „проскрибованим“ занимањима бавио, или пак ако би се јавно одушевљавао неким вриједностима које су биле „женске“, дакле недостојне „људи и јунака“, као јавно испољавање њежности према женској особи, на примјер, да се и не помиње маса свима добро познатих примјера.

Не само да би било испод сваког дигнитета науке и научно-сти него би било и крајње неукусно тврдити да су Црногорци били неки богомдани сој људи обдарени самим врлинама, и то с тим најбољим и најласкавијим. Тачно је да је њихов начин живота, превасходно ратнички, како смо већ више пута апстрофирали, затим економске, друштвене и остале релевантне околности и условности погодовали да се створе закономјерне претпоставке за формирање онаких вредносних судова у етичко-моралној и социјалној домени о којима је било већ доста говора, али је исто толико тачно и то да су се паралелно са тим најпожељнијим и најпохвалнијим особинама и вриједностима генерирале и оне друге друштвене матрице по којима је мјерама и димензијама ницао и онај други, негативни поларитет као дијалектичка протутеза оном првом. А то је, поновимо, законита конзеквенца изграђеног и у колективној свијести утемељеног хијерархијског ранг-система, како у друштвеној (не ради се о класном обиљежју!) тако и у моралној сфери.

Чињеница је коју не може нико лако оповргнути да су се баш те антивриједности, да их тако назовемо, са оног негативног пола социјално-етичке хијерархијске лествице показале врло резистентним на све радикалне друштвено-економске промјене и остале, на жалост, нападно присутне у животу савремених Црногораца до наших дана. Што је још горе од тога, све то што сваком цивилизованом и обзирном човјеку, Црногорцу поготово, изузетно тешко пада и пара очи и уши доживљавајући непожељне поступке модерних „оцаковића“, не само да не изумире и бива свјесно и систематски одбацивано и напуштано као преживјели баласт изопачено схваћене „славне“ прошлости, него, напротив, све то ескалира у крајње дрске, понижавајуће екстреме, стварајући подлогу за хибридизацију све нових и све агресивнијих варијанти!

Од мноштва примјера који се сами нуде за доказе ових исказа, задржимо се на тренутак само на злоупотреби гусала, на примјер. Нити једном иоле култивисаном и писменом човјеку нашега поднебља, надајмо се, није потребно веће доказивање какву су патриотску, мобилизаторску, културну, ратодобитну, моралну итд. функцију „одрадиле“ гусле у историјској прошлости нашег свијета, а посебно црногорског народа. Због тога су оне постале незаобилазна национална, културна и историјска институција првога реда, па се успомена на њу, на ту институцију, и савремени однос према њој императивно мора његовати са свом пажњом,

мјером, истином и достојанством. То се, истина, и чини у великој мјери, али о томе овдје није ријеч. Ријеч је о оној врсти вулгаризације гдје инфериорни, комерцијализовани и полтронски стихотворитељи „спјевају“ ватрени десетерац у стилу: „то бијаше витез и племићу...“ живим и мртвим политичарима, жртвама саобраћајних удеса, баналних смрти итд., а све то без трунке пијетета према гулама. Савремени барди у народним ношњама, грловито и патетично гуде и пјевају по јавним скуповима, снимају свој кич, растурају и — орамоте и себе и гусле!

Гдје би требало потражити право објашњење појавама са врло негативним предзнацима, које се тако жилаво одуширу времену, и чији смо свјedoци у свакодневном животу људи црногорске народности, и то не никако искључиво млађе популације? Сматрамо да проблем мора бити сагледан примарно у ретроспективној историјској димензији. Црна Гора је конституисана као, углавном, модерна држава током XIX вијека, а у својему економском, а самим тим и у друштвеном, културном и др. развоју остала готово на истим, или јако приближним нивоима који су вјековима прије тога били и постојали, па се у њој, опет због историјских преломница, нијесу одвијали они сукцесивни друштвени и економски процеси, који су се спонтано одвијали у заједницама западне Европе рецимо. У Црној Гори се још нијесу биле створиле основне претпоставке за радикално мијењање и превазилажење братственичко-племенских односа, свијести и психологије, тј. није дошло до снажнијег економског прогреса, чије би практичне посљедице неминовно резултирале развојем грађанског друштва са пратећим институцијама и вриједностима итд., што би, све то скупа, за генералну посљедицу имало и спонтано и сукцесивно мијењање колективне и појединачне свијести, навика, назора, вриједности... примјерено новоме времену.

Шта се од свега тога на црногорском простору догодило? Десило се то да је црногорска минијатурна монархија са тек почетним, готово симболичним, економско-друштвеним, политичким, културним и др. преображајима, историјском неминовношћу била грубо пресјечена и заустављена, да би се у међуратном периоду на њему врло мало, или готово ништа остварило у настављању тога процеса, па се он као такав наједанпут нашао послје другог свјетског рата у условима социјалистичких економских и друштвено-политичких односа, који су суштствено другачији од оних које је вјековима градио и у њима опстојао.

Без претходне буржоаско-грађанске друштвене еманципације, као и без претпостављеног економског преображаја, Црногорци су се нашли са својом традиционалном свијешћу, назорима, вриједносним критеријумима итд. у збиљи социјалистичких политичких, прије свега економских и социјалних претпоставки, са свим инхибицијама и тешкоћама ових, толико типичних за сваки почетак. Економски и културни преображаји су се кретали далеко брже него што их је била у стању слиједити адекватна мијена у сфера-

ма свијести, културе и духа, тако да у још увијек неутемељеним социјалистичким моралним и неким другим пријекно потребним вриједностима, људи с јаким традиционалним назорима и свијешћу доживљавају својеврсни вакуум, у којему почињу процеси екстензивног, стихијског тражења и „налажења“ моралног и духовног ослободилаца у традицији, и то најчешће на погрешан начин, а ова је готово у потпуности неприкладна и непримјерена времену у којему се живи, и то у сваком погледу. Додамо ли свему овоме још и нерационалан, да не кажемо и проблематичан, васпитно-образовни систем, затим битно редуциран утицај фактора породичног васпитања, уз све евидентније и деструктивније кризне процесе у нашем друштву — неће бити ни мало напорно да се изведу одговарајуће премисе и објашњења за појаве о којима смо расправљали и чији смо социјално-морални, економски и политички каузалитет покушали идентификовати. Све ово је, ипак, толико сложена и комплексна материја о којој се могу и треба да напишу читаве студије, и то мултидисциплинарног профила, да би се стекла једна сасвим потпуна научна представа о свим научно релевантним аспектима у чијем пресеку се стварао и уобличавао црногорски народни етос. Овом приликом проблеми су само дјелимично назначени, као и неке најбитније координате по којима су се њихове појаве и процеси одвијали.

III

Као што је и у самом наслову назначено, својим ангажманом на терену ове материје, дошао сам до увјерења да овим свим негативним и, објективно негативним, рекли бисмо ексцесним појавама које вуку своје коријене из криво схваћене историјске традиције црногорске, а које се напададно и инцидентно испољавају у наше вријеме, нико до сада, колико је мени бар познато, није дао прикладнији критички жиг, него што је то урадио пјесник Матија Бећковић својим сатиричко-епским поемама, објављеним у току задње двије деценије. Овом тврдњом се нипошто не доводи у питање и значајан допринос не малог броја осталих писаца црногорског поријекла, као Михаила Лалића, на примјер, а и других, иако овдје није мјесто набрајању и процјењивању те врсте.

Без амбиције, а и стручне мериторности, естетског просуђивања Бећковићеве поезије, па и оне о којој је овдје ријеч, усуђујем се устврдити да овом писцу припадају комплименти, прво, што је својим луцидним опсервацијама уочио и омеђио сам проблем, а онда слухом рафинираног селектора успоставио ону праву границу између истинских и свевремених вриједности и тековина врловите и славодобитне, слободарске и витешке Црне Горе, стицаних и низаних кроз гладна, крвава и сиромашна стољећа, од оних такође старих, а посебно савремених фаворизација антивриједности и халакачког размахивања митолошким страшилима, од свега, да-

кле, онога што је кривотворачко, ружно и лажно, а што, ипак, живи и размножава се. Оригиналност умјетничке методологије, форми, језичких средстава, фиксирања прaviх тема, амбијенталне ситуационости и, изнад свега, недостижне аутентичности — квалитети су Бећковићевих поема који засигурно неће у скорој будућности бити лако достигнути.

Оригиналност психосоциолошке секције једне сложене и деликатне материје, транспоноване кроз мисаоно-поетски поступак, огледа се прије свега у томе што аутор није полазио од пожутјелих књига староставних, нити пак од пробраног приповиједања и писања ученијех Црногораца, већ је овој аналитички фокус зауставио и ситуирао на један сасвим и, до дана данашњег, од цивилизације изоловани животни локалитет племена Роваца, односно тамошњег села Веље Дубоко, одакле је родом и сам писац, узгред буди речено.

Слушајући и доживљавајући изворно и непосредно причање старијих, живих савременика, пратећи и региструјући њихова понашања, реакције, њихова друштвено-морална вредновања и просудбе, те опсервирајући међусобне односе и комуникације, као и читав низ неисказивих манира и финеса, које је могуће само доживјети али не и саопштити — Бећковић је паралелно с тим вршио и критичку валоризацију свих тих појмова, стања, односа, погледа, вриједности..., акцентирајући њихову ванвременску функционалност, и све те своје опсервације је сабирао у „сировом“ облику. То неисказиво богатство архаичне лексике, са обиљем нијанси локалног колорита, он је пропуштао кроз густе и сензибилне филтере своје рефлексивне и поетске имагинације, да би из тог и таквог живог и нетакнутог рудокопа херметизованог духовног, фолклорног, и каквог све не, блага народног, извршио тематску и ситуациону систематизацију, након чега је, као финални резултат, добијено згуснуто, процијеђено и многозначно филозофско поетско осмишљење и порука.

Бећковићеви јунаци говоре својим аутентичним језиком и жаргоном за који нико и никада није написао ни рјечник нити грамтику, али језиком који својим фино и прецизно изнијансираним тоновима испољава своје чудесне могућности творења алегориских исказа и асоцијација, да ту, практично, свака ријеч и свака импровизирана синтагма израста у смисаони и полидимензионални значењски симбол. На том „ровачком“ језику се могу саопштавати појмовни и смисаони склопови, судови и алегорије, богатством алтернативних синонима, не знајући који је од њих љепши, сочнији, ефектнији и адекватнији.

Узимајући површно ово што је речено, могао би се стећи утисак да је pjesник при свему овоме имао релативно скроман удио, и да су његове интервенције биле готово само техничке и синтактичке природе. Наравно, такав би утисак био апсолутно погрешан. Управо одатле и почиње да израста она имагинативна творевина — поема, структурирана формом типске синтезе која

нам презентује cjеловиту и до краја огољену истину и суштину конкретног вида народног етоса: јуначког, обичајног, моралног, чојског итд.

Дотичући се ове инспиративне тематске материје, пјесник је у овом случају имао изразиту предност у односу на истраживача-научника. Док овог другог обавезује егзактност научног исказа и суда, критичка валоризација извора и много шта друго што ограничава — пјесник има неомеђену слободу форме, теме, стилске и појмовне конструкције итд. Бећковић је све то зналачки и духовито користио, а његови прегнантни стихови су на крају процеса излазили као избрушени, језгровити и чисти искази, попут бисера из школке.

Оно што епским поемама Матије Бећковића осигурава непролазни шарм и пријемчивост то је пишчев провјерени дар за иронијну жаоку, а каткад та иронијна интонација зна прерасти у оштри, убитачни сарказам, чиме су ове поеме обилато интонирани и зачињени. Сатиријна компонента у овој врсти Бећковићеве поезије нема, рекло би се, превасходну функцију да засмије, мада то постаје неизбјежно, већ да оштрије, свестраније и људскије апострофира оно што се жели осудити. Доста је, уосталом, било подлога, те ваља пустити самог пјесника да нам сам говори, а не ми умјесто њега.

Морално-социјалну категорију „несој“, Бећковић је тематизовао поемама: „Оно“, „Псоглав“, „Танкодушић“, „Не знаш ти њиг“ и др. Квалитативи „несоја“ попримају своју пуноћу, арому, природност и увјерљивост одабраним пјесничким поступком, да о „тамо њима“, „несојима“, говори рафално и поразно неко „с ове, кућићке банде“, дакле, неко ко је „стекао“ морални алиби и педигре да може до миле воље изрицати дефинитивне дисквалификаторске пресуде.

Једна поема носи назив: „Лако је другијема“, а оно тако и почиње. Зна се унапријед који су ти „други“. То су — „несоји“ и нељуди:

„Без имена, без образа, без памети,
 Празне главе, у празноме дому,
 Не виче једно другоме ни помага Бог,
 А наша се и говеда бечну,
 С толико памети, колико је они имају,
 Не може се бити ни несретањ!
 На њиг ни пашче не лаје,
 Ако иг не мршнеш, знају да иг нијеси примијетио!“

Дискриминирајућа градација расте тиме више уколико говорач с више ватре и темперамента појачава тамнину тонова којима ће јаче и убједљивије осјенчити и физичку и моралну и духовну личност „несоја“ и „никоговића“, а тај поступак досљедно прати и пјесник с таквом импресивном вјештином и спретношћу да сва-

ки, поготово црногорски, читалац у томе дугом и темпераментном монологу одмах препознаје искуствене примјере често виђене и доживљене код својих савременика.

Култ смрти и култ својих мртвих сродника, толико присутан у психичком свијету скоро свих Црногораца, Бећковић је обрадио у трима својим поемама: „Смрт Перка Пушељина“, „Костићи“ и „Сарана Крстиње Гаврилове“. У поеми „Костићи“ — од ријечи кост, кости, он више рефлексивно промишља смрт и као биолошки и као морални чин, док у двијема осталим поемама експлицитно и дескриптивно обрађује ритуал, обичајни и друштвени церемонијал, фолклор и сценографију, који неизоставно прате и слиједе црногорска умирања. Овдје упадљиво изостаје и најмања доза ироније и сатире у бојењу саме сцене, јер би то било у оштром нескладу са нужним пијететом на који тај чин обавезује, а Бећковић је тога апсолутно свјестан.

Фамозно црногорско хвалисање тешко да је ико до сада с толико пластичности и с толико сарказма изразио као што је то Бећковићу пошло за руком у поеми „Фали ми се нешто“. Ова дуга поема напросто врви од ирационалног хвалисања. Било који стих да се узме као репрезентативан узорак, онај га слједећи већ надмаши величином парадоксалности. Ево само неких стихова, узетих насумце:

„Никад Ибро Јованов није прошао поред наше куће,
А да није рекао: помага ви Бог љући!
Вазда оћаше рећи: Диља, соколе, напој ми коња,
Ти ћеш то највјештије“!

Или пак ови стихови шта истичу и наглашавају као свој „нам и глас“. Чујмо их.

„Нико Машу Тутову није насадио косијер
У његов дан, осим мога прајједа,
А прајјед ми се родио у исти дан,
Кад и сестрић Војводе Мијајла!

— — — — —
Кад нам је горела кућа . . .
Пламен су видјели у Фундину,
А Фундине има и на мапи!“

Оваква врста патолошке нарцисоманије не може да се сведе само на границе свога (имања, оружја, снаге, љепоте, подвига . . .) које у свачему предњачи над осталијем, ако нема неки свој, инфериорни и компарирајући пандан, јер би се онда сматрало да самохвалиша није постигао жељени утисак на слушаоца, што је и основна сврха хвале, на примјер: „Наша је коза, ко њин коњ“, или „Наша крмад нијесу ко њина; но брза ко пашчад; витка ко вуци“ итд.

Првачење мора да се покаже и „докаже“ по сваку цијену, па ако баш нема никаквих убједљивих елемената да се то постигне по снову општеважећег вишег квалитета, онда се посеже за бесомислом, само да се буде испред „њиг“, о чему сљедећи примјер рјечито говори:

„Зуцкало се за једну нашу и једнога њинога,
Код њиг је један без ока,
А код нас двојица!“

Нема разлога, поред овога, даље наводити мјеста која ову појаву изврћу изнутра, подводећи је под раблеовску саркастичну шибу; без милости и до краја. Хтјели то признати или не, сматрамо да овакве појаве тешко да би могао иједан научник, својим, научним средствима и апаратуром, јаче, сликовитије и убједљивије изразити него што је то успио пјесник Бећковић својим, пјесничким поступком.

Бећковићеве поеме „спрдалице“ — како их неки у шаливом жаргону зову — не би, можда, ни биле ништа више од тога са становишта наше теме и аналогног угла посматрања, да писац свој тематски опус није заокружио далеко дубљим и много сериознијим промишљањем историјских детерминанти и луцидним реминисценцијама његошевске филозофско-поетске традиције. Он не остаје искључиво на равни сатиричне дескрипције, већ је у двама својим дубокоумним напјевима: „Унук Алексе Маринкова плаче над Црном Гором“ и „Леле и куку“ изложио и свој став и погледе о духовном простору старе Црне Горе; о опсесивним идеалима њених бивших људи, као и о дубини коријена на таквој подлози обликованес вијести о вриједностима, моралним назорима и животним и филозофским погледима.

Писац је цијелу једну историју хомеровског периода црногорског народа сажео, спрегао и згуснуо у дубоке, вишезначне, стесане и снажне поетско-мисаоне гноме и синтагме, без вербалне орнаментике, без патетике и без много својствене му саркастичне интонације. Ове мисаоне исказе писац је такође досљедно лишио и сваке носталгичне митологије и козметике, толико, иначе, нападно присутне у неким идеологизираним и калкулантским текстовима, који својим предзацима и аромом одишу интелектуалном и научном деликвенцијом, чега, на несрећу, има и одвише у нашем облаконосноме времену садашњему.

„Кака Црна Гора, каки јади?!
Црна је Гора била, па је нема!
Црногорско га би, па прође,
Ко и све што пролази“.

Попут Његошевог Владике Данила, овај Бећковићев унук Алексин (је ли то случајно што је баш унук?) рационално, реалистички и с резонансом промишља и констатује једно фактичко чи-

њенично стање. У том исказу се не осјећа нити један дисонантан глас који би указивао да је ово „унуков“ позероки ламент за прошлосту која је неумољива и неповратна. То је прије свега порука, да је и нереално и анахронно ослањати садашњост и будућност свијета, свијета брзина, атомске технологије и мислећих машина, на изабљени историјско-морални капитал једном заувјек минулог времена.

Не оставља Бећковић простора ни за какву дилему да се нагађа о суровој опорости те прошлости, о њеној животној и моралној филозофији, која се једино у матицама и матрицама такве прошлости могла и формирати. Црногорци — каже Алексин унук:

„Нијесу живјели, но се рађали,
И то из камена,
А из камена се рађа
Оно што је тврђе од њега“.

С таквим природним усудом и таквим економским „капиталом“ и педигреом су Црногорци стартовали у живот, и:

„Доста им је било да се роде,
А богату свијету није,
Но оће и да живи!

— — — — —
А ко нема од шта да живи,
Тај једини зна шта је живот!“

Упркос тој ноторној истини живота, рађао се и обредно његовао један наоко парадоксалан и тешко схватљив однос према материјалном богатству као егзистенцијалној претпоставци живота:

„А нијесмо били сиромашни,
Сиромашни су ће има богатијег,
Срамота је оће бити сиромашан!
Сиромашни су без мрси љуцке,
Без два прста носа,
Погинуо је ко рз изгуби,
То је једино и имао, и могао изгубити,
Није му требало црње погибије,
А за ваган су се борили,
Они те су такве битке изгубили“.

Ово је социјални и морални оквир радијуса простора у коме су јасно артикулисани критеријуми селекције и хијерархијског значења и тежине вриједности; ово је истодобно и животно и етички кредо старих Црногораца, њихова духовна мјера човјека и човјечности, а и фундаментални праобразац из кога су се изводили скоро сви остали постулати друштвенога живота и друштвене свијести, исказани с мало али правих ријечи, на најбољи начин.

Здраворезонским оштроумљем свога јунака, пјесник крунише култни феномен црногорског поимања смрти слједећим, лаконским исказом:

„Само смо у смрти били прави!
А у свему другоме невјешти!“

Да би тај исказ довео до закључне кулминације, он то хладнокрвно изражава слједећом лапидарном тврдњом:

„Гробови су црногорске куће!“

Сву величину прошлости и сво достојанство црногорског историјског и духовног ентитета пјесник је исказао рационалном одмјереношћу, подсећајући са данашње ретроспективе на пролазност и губитак неопходних претпоставки, а без њих се нема на чему одржавати та величина, сем ако се не жели њена жалосна карикатура, па у том смислу и каже:

„Шта ће Црна Гора без себе саме?
Без батака нема ни јунака!
Без јунака нема ни пјесама,
Нит слободе има без душмана,
Нема љепше смрти но у боју,
Нема Црне Горе без Турака!“

Традиционални супстрат свијести, међутим, често и у многим формама остаје резистентан на све очитије историјске и материјалне промјене, а испољава се најчешће у формама потпуно сувитешке и дичне прошлости него, штавише, и неким елементарним грађанским конвенцијама понашања. Парадокс бива потпун онда када се за сва недоличја и виолентна понашања и ексцесе грлато призива алиби црногорства и његове „славне прошлости“, иако је ивидентно да су те двије ствари у непомирљивој колизији. Пјесник оштроумно примјећује:

„Све је више поријеклом Црногораца,
Онијег што веле: мој је дјед дошао из Црне Горе,
Но то нијесу Црногорци,
То што сикће по свијету,
Што међу лупежима и трговцима
Помињу име црногорско.
Куну се да су Црногорци,
А нико им не вјерује!“

Пјесник промишљено и децидирано поручује да садашње доба није оно ратоборно и хандарско вријеме. Сада се савременим захтјевима живота и времена човјек мора окретати на савремен

и модеран начин, без позе и инцестоидних злоупотреба, а порука му гласи:

„Није ово вријеме за Црногорце!
Шта би они данас чињели?
Чегга год се привате, брукају се,
— — — — —
Не може се бити црногорски свирач,
Ни пјевач, ни играч, ни престављач!“

У поеми „Лелек мене“ Бећковић се са свом убојитошћу пјесничкога талента немилице обрушава на све веће множество мускулозних и кавгаџијски настројених Црногораца који „ни на шта не личе, осим на саме себе“, па тако и њихова понашања не личе ни на чија друга до на своје произвођаче и носиоце:

„Умрла је стара Црна Гора,
И без ње се муче Црногорци,
— — — — —
Помријеће, но ће прије тога,
Себе и њу мртву обрукати“.

Ово што је претходно рекао пјесник одмах затим и илустративно поткрепљује описом изгледа потомака славнијег и гласовитијег туркосјеча и кољеновића, чије увеличане слике, сабље и одличја висе по собама праунука, поред огромних постера црномањастих рок-свирача и гологузих амазонки из бијелога свијета. Бритки Бећковићев стих то овако оцјењује:

„Родио се задњи Црногорац,
С два имена, а сад без имена!
Малог раста, од страха напредан!
Брије брке, иде у цивилилу!
Најсрећнији кад му неко каже:
Ко би реко да је Црногорац?!
Сваког можеш водити доктору!“

Саркастично се пјесник наругао савременим црногорским ораторима, који свакој ситници придају козмички значај, само да би како пред таштама или комшилуком истакли своју непоновљивост, а такав је, ето, јер му га „и кућа ваља“:

„Па о лову — као о Косову!
А на жалби портира ил жбира,
Помиње се мишца Милошева“.

Није ријетка склоност код Црногораца да се радо подсмјехну и наругају некоме, а каткад и самима себи, па се пишчева болна бодља дубоко зарива у тај сегмент нарави земљачке:

„Да је неко други, ко ми што смо,
 Ко би му се од нас слађе смијо?
 Ко ли би га више презирао?
 Замислити себе не можемо
 Као оне с којим се спрдамо,
 А више им но себи личимо!
 Да је ико што и ми чинио,
 Само ми му не би опростили!“

Ако би неко, можда, ове Бећковићеве преоштре засјецаје могао протумачити као прорачунати акт комерцијализоване мазохистичке демагогије, онда би радикално погријешило, зато што овај ни до сада није ничим показао да ма и један његов стих има какву скривену намјеру или другу рачуницу до истинског обрачуна с оним појавама које свакоме сметају, а посебно се то може односити на културни, васпитани и разборити дио црногорскога свијета. Он је ове појаве, благодарећи личној смјелости и пјесничкој мајсторији, учинио јавно видљивим и о њима изрекао свој суд какав те појаве једино и заслужују. Тачно је и то да су ти судови оштри, беспризивни, саркастични и екстремно негативни, али им се не може приговорити ни недостатност јаких разлога, нити објективна реалистичност, а не може се засигурно порећи ни њихова позитивна васпитна функција, као ни непристрасност и интелектуално поштење аутора.

Ево, напокон, и пјесникове карикатуралне, таксативне галерије типских испољења оних стања и појава које су предмет његовога крлежијанскога перосјека:

„Да нас не би, свијет не би знао
 Да постоје горди конобари,
 Подворници с хајдучким брцима,
 Продајници с чонтом међу очи,
 Превјерице с коретним капама,
 Преливоде с дигнутим главама,
 Подрепнице засавардачене,
 Поносници, постељоиздазци,
 Планинштаци, смрштени ласкавци,
 Подложници, гласни јапајајци,
 Поткожници с крупнијем грлима,
 Празнозбори немаништеници,
 Крбураши с глатким ријечима,
 Придворице које подмигују,
 Испршени кицоши што просе,
 Обретници и покајаници,
 Једноумци и задуженици,
 Букалице тморе фаскалице,
 Набурена, коомата цуњала,
 Издајници у народној ношњи!“

Нејакима не дају преда се,
 Пред јакима са главом пода се,
 Мрдочели, приузни подљуди,
 Кезизуба небраћа, одљуди,
 Уз гусле ће молбу поднијети,
 Двострук оро ко чочек играти,
 Дјецу вјешат, а власт поштивати,
 Молећи се Богу дволичити,
 Лелечући нешто шићарити!

Овоме Бећковићевом стихокрилом, смјелом и критички не-надмашном и надахнутом ватромету, сматрам, није потребан никакав додатни коментар. Овдје је сваки стих спрегао у себи толику дубину и толику ширину могућности и асоцијација, да се без прегјеривања може рећи да је сваки овај непоновљиви пјеснички исказ једна опширна, и не никако једнодимензионална, тема за себе. И, на крају, држим да је морална обавеза свих чашних и мислећих људи, приоритетно Црногораца, људи од јавне ријечи и научног дигнитета, да учине све што могу на дистинкцији и јавној осуди свега онога — чега, на жалост, није мало — што вандалоидно и безобзирно скрнави један достојанствени и високи углед који је црногорски народ себи вјековима прибављао на јавној сцени, у затуреном динарском камењару и на размеђу двију преголемих империја, и не само њих. Толеранцијом такве ексцесне, имбецилне и манијачке патологије постиже се само и једино то што се њени носиоци масовније репродукују, а њихова дјела ескалирају у сфере моралнога криминала. Мада је познато да сви људи немају подједнаке вриједности талента, афинитета, стручности, па ни жеље за активним интелектуалним ангажманом на том плану, сама свијест о потреби да ту треба чинити рационалне и систематске напоре већ је довољна полазна претпоставка за дјелотворније и ефикасније акције у перспективи. А Бећковић је на бриљантан начин показао како се то може и како треба чинити, додуше, на један умјетнички, пјеснички начин који није доступан многим, али је зато довољно снажан и инспиративан да свако из њега може извући одговарајуће поуке.

НАПОМЕНЕ

¹ Имануел Кант, *Критика практичног ума*, БИГЗ, Београд 1979, стр. 26.

² И. Кант, *Заснивање метафизике морала*, БИГЗ, Београд 1981, стр. 48.

³ *Ibidem*.

⁴ Аристотел, *Никомахова етика*, БИГЗ, 1970 г. Београд, стр. 47.

⁵ Др Вуко Павићевић, *Огледи о хуманизму*, Рад. Типранов, Нови Сад 1977, стр. 99.

